

V.2.4. melléklet

Hortobágy (Magyarország)

Azonosítás

Jelölés: Hortobágyi Nemzeti Park

Helyszín: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék

Részes Állam: Magyarország

Dátum: 1998. június 25.

A Részes Állam indokolása

A Hortobágy a fenntartható földhasználat gyakorlatán keresztül a fajok és élőhelyek sokféleségét megőrző, ember és természet közötti harmonikus kölcsönhatás kiemelkedő példája. A kellemes vagy drasztikus mintázatok és tájképi vonások kombinációja a jelentős esztétikus és szellemi jellegzetességekkel együttesen eredményezik a puszta festői arculatát. A területet egyáltalán nem érintette a nagyfokú, vizuálisan zavaró vagy szennyező ipari és nagyvárosi fejlődés és a hozzá kapcsolódó infrastruktúra. Sajátos jellegébe a topográfiai és képi egység is beletartozik, ugyanakkor a tájkép integritása műemlékekkel, épületekkel és történelmi és építészeti szempontból figyelemreméltó képződményekkel lesz teljes. Mind a szakértők, mind a közvélemény egyetért a helyszín világszintű jelentőségét illetően, amit például a tájat és lakóit ábrázoló, nemzetközileg híres írásművekhez és festményekhez fűződő kapcsolat is kifejez. Ez a táj vitathatatlanul kiemelkedő jelentőségű ritkaságát és jellegzetességeit tekintve.

Az óriási területre kiterjedő Hortobágyi Nemzeti Park a biológiai változatosság legmagasabb szintjét megőrző több ezer éves hagyományos földhasználati formák folytonosságát mutatja be.

A Hortobágyi Nemzeti Park páratlanul tanúskodik a 18. és 19. századi állattartók kulturális szokásairól.

A Nemzeti Parkot három oldalról települések övezik, és a napjainkban látható ember alkotta környezetet gazdag történelmi változatosság jellemzi. Olyan relikviákat foglal magába, melyeket különböző népek és kultúrák hagytak hátra vándorlásaik során. Az emlékművek az időszámításunk előtti II. évezredből származó kurgánoktól a középkori Magyarország lepusztult településein át a számos, mai napig használatban lévő és kivételes építészeti értékkel rendelkező 18. és 19. századi épületig nagyon változatosak.

Ugyan a ma látható ember alkotta környezet változatos és rétegzett, a régiót a 18-19. században nagy jelentőségű legeltetés következményei teszik Magyarországon szokatlanú és Európában egyedülállóvá. Az elnéptelenedés folyamata a 14. században kezdődött, és az Oszmán Birodalommal vívott háborúkat követően a terület teljesen elhagyatottá vált a 17. század végére. **(iii. és iv. kritérium)**

A Hortobágyi Nemzeti Park kivételes fennmaradó példája a kíméletes/fenntartható földhasználatnak a természetes füves pusztán való legeltetés által. A területet a IV. és V. évezredben benépesítő nomád népek, illetve az i.sz. I. évezred végén érkező magyar hódítók legfőbb tevékenysége és életmódjának alapja a kiterjedt pusztán való állattenyésztés volt. Ez

az életmód fennmaradt a középkorban is (egy késő 16. századi térkép legelőterületként tüntette fel a vidéket), és a későbbi időszak fellendülése végleg rajtahagyta nyomát a terület ember alkotta környezetén. A legeltetés a földhasználat olyan formája, mely nem változtatja meg a természetes tájat, hanem úgy használja fel a természeti erőforrásokat, hogy nem tesz bennük kárt. Csak a kiterjedt legelőkre van szükség, és esetleg néhány szolid épületre, így a jelölt területen nem véletlenül található csupán néhány épület, köztük kutak a jószágnak, nádfedelű, fa menedékhelyek télire, hidak a folyókon, és az útszéli csárdák egymástól fél vagy egy napi járásra. Ezek nemcsak a korábbi pásztorélet felbecsülhetetlen megőrkítői, hanem élő bizonyítékai ember és természet harmonikus együttélésének. (v. **kritérium**)

A helyszín kategóriája

Az 1972-es Világörökség Egyezmény 1. cikkében lefektetett kulturális örökségi kategóriák szerint ez egy *helyszín*. A Világörökség Egyezmény Végrehajtási Irányelveinek 39. bekezdésének definíciója szerint *kultúrtáj*.

Történelem és leírás

Történelem

A történelem előtti időkben számos nép vándorolt keletről a Kárpát-medencébe. A bronzkor végén, i.e. 2000 környékén ide érkező nomád csoport volt az első, amelyik a temetkezési halmok (kurgánok) formájában nyomot hagyott a természetes tájon. A terület a Római Birodalom határain kívül feküdt, ebben az időben egy keleti eredetű lovasnép, a szarmaták lakták. Az i.sz. 6. század közepén érkeztek az avarok, őket szláv telepések követték.

A magyarok Árpád vezetésével a 9. század végén érkeztek a mai Magyarország területére. Mivel a terület ideális volt állattenyésztésre, elfoglalták a Tisza környékén lévő földeket. A 10-11. században, és a 13. század elejére gazdaságilag pásztorokodásra támaszkodó települések sűrű hálózata épült ki a Hortobágyon, melyek fő tengelye a Budától Tiszafüreden és Debrecenen át Erdélybe vezető kereskedelmi út volt. Dél-orsz területekről érkező kunok egy csoportja telepedett le békésen a Hortobágy délnyugati részén, a Nagykunság környékén a kora 13. században.

Viszont az Európa ezen részét 1241-42-ben feldúló mongol horda lerombolta az egész régiót, és sok települést soha nem építettek újra, miután a mongolok hirtelen visszahúzódtak a nagykanjok halála után. Számos falu elnéptelenedett és lakatlanná vált a 14. század közepén pusztító Fekete Halál idején, miközben Debrecen növekedése más falvak lakóit is az új városi központba vonzotta.

A vidék az oszmán törökök kezére került, miután 1543-ban elfoglalták Debrecent. A területet érintő 1593 és 1608 közötti háborúk és a krími tatárok 1594-es betörése, majd a törököket 1711-re kiűző tizenöt éves háború során még több falu néptelenedett el.

A 150 éves török uralom megszilárdította a pásztorokodó gazdálkodást, ami inentől kezdve uralta a Hortobágyot. Marhák és juhok hatalmas csordáit/nyájait tartották a nyílt legelőkön kora tavasztól késő őszig, télen vízhez közeli menedékbe hajtották őket. Azonban ez a rendszer a 19. század elején összeomlott, mert a napóleoni háborúk végére Európa rossz gazdasági helyzetbe került, és megváltoztak a táplálkozási szokások. Ugyanakkor folyószabályozó rendszerek épültek ki elsősorban a Tisza áradásainak megfékezésére, ez a

korábbi vizes területek lecsapolásához vezetett, így ezeket szántóföldekké alakították. A természetes legelők felhasználható vízkészletének megcsappanása rontotta a termékenységüket, ez a 20. század elején komoly túllegeltetéshez vezetett.

A hortobágyi földhasználat diverzifikálására tett erőfeszítések közül a mesterséges halastavak kialakítása volt a legsikeresebb 1914-1918 között, majd az 1950-es években újra, aminek eredményeként most 65 km²-t borítanak be. A rizstermelés bevezetésére az 1950-es években tett kísérlet sikertelennek bizonyult, mint ahogy a vízszabályozások miatt létrejött szikes puszták erdősítési projektjei is.

Leírás

A Hortobágyi Nemzeti Park Magyarország keleti részén, a Tisza árterületén található. Délről, keletről és nyugatról települések veszik körül, a két legnagyobb Tiszafüred a Tisza folyón, és Debrecen. A fő történelmi kereskedelmi útvonal köti össze őket.

A táj legrégebbi elemei a kora bronzkorból származó kurgánok. Méretük változatos (5-10 m magasak, átmérőjük 20-50 m), általában kúp vagy félgömb alakúak. Mindegyik száraz földön, de víz közelében található. Gyakran későbbi népek is használták őket másodlagos temetkezési helynek, néhány esetben a magyarok keresztény templomokat építettek rájuk. Emellett a Nemzeti Parkban ősi, már letűnt települések helyét jelző alacsony halmok (*tells*) is találhatóak.

A középkori települések a Tiszafüred-Debrecen út mentén jöttek létre. A fő csoport a Hortobágy, Nagyhegyes, Nádudvar és Nagyiván létező települések által meghatározott területen volt. Dokumentációs feljegyzések szerint soknak közülük volt temploma. A terület 14. században kezdődő fokozatos elnéptelenedésével ezek a települések eltűntek. Az egyedüli ember alkotta elemek a pusztá vad síkjain a nádból és faágakból épült könnyű, ideiglenes építmények voltak, amik téli menedéket nyújtottak állatoknak és embernek. Ebből az időszakból egyedül a kőből épült középületek, a csárdák és hidak maradtak fenn. A hortobágyi Kilenclukú híd a leghosszabb kőhíd Magyarországon. Már a 14. század elején állt itt egy fából épült szerkezet, ezt váltotta az 1827-33 között megépült jelenlegi klasszikus stílusú híd. A Nemzeti Park déli részén található kilenclukú Zádor híd 1809-ben épült, viszont a két szélső pillért elmosta a Zádor folyó áradása 1830-ban, és soha nem pótolták őket.

A csárdák a 18-19. században épült vidéki fogadók voltak, melyek ételt és szállást biztosítottak az utazóknak. Egy tipikus csárda két egymással szemben álló épületből áll, mindkettő egyszintes, zsúpfedelű, vagy néhány esetben zsindelemmel vagy cseréppel fedett. Az út szélén általában egy kocsmá működött lekerített pulttal egy olyan szobában, ahonnan meg lehetett közelíteni a borospincét. Némelyikben egy vagy két vendégszoba is volt. A csárdával szemben, az út másik oldalán látták el a lovakat és szekereket. A legismertebb csárdák a balmazújvárosi (18. század), a hortobágyi (először 1699-ben épült, majd többször újraépítették), a nagyhegyesi (19. század eleje), a nagyiváni (18. század közepe) és a tiszafüredi (1770 körül).

Kezelés és védelem

Jogi státusz

A Hortobágyi Nemzeti Parkot az Országos Természetvédelmi Hivatal 1850/1972. számú elnöki rendelete hozta létre. Az eredeti 52 000 hektáros területet 1993-ban további 11 422 hektárral bővítették ki, majd 1996-ban érte el jelenlegi kiterjedését.

A területhasználatot elsősorban a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 31-41. cikkei szabályozzák. Ezek szigorúan korlátozzák az olyan tevékenységeket, melyek káros hatással lehetnek a védett területek állapotára és jellegére, mint az erdőirtás, építkezés vagy a telekalakítás más formája, és engedély nélküli járműhasználat.

Kezelés

A Nemzeti Park teljes területéből (74 820 hektár) 68 196 állami tulajdonban van (elsősorban a Nemzeti Park Igazgatóság, míg egyéb területeknél a vízügyi hatóságok, a Magyar Honvédség, vagy egyéb állami intézmények). A fennmaradó részből 5069 hektár termelőszövetkezetek, 1263 hektár magánszemélyek, 254 hektár önkormányzatok, és 38 hektár nem kormányzati/civil szervezetek tulajdonában van.

A természet védelméről szóló 1996. évi törvény 36. cikke szerint valamennyi védett természeti területre kezelési tervet kell készíteni, amit tízévenként felül kell vizsgálni. A Hortobágyi Nemzeti Parkban jelenleg érvényben lévő, 1997-ben készült terv a következő elemeket fedi le:

- a még a termelőszövetkezetek tulajdonában lévő területek megvásárlása;
- a környező településeken legeltetési társulatok létrehozásának támogatása, a fragmentált földhasználat elkerülése érdekében;
- a vagyronkezelői jogok megszerzése a Nemzeti Park kibővítésére szánt területeken;
- a vegyszerek használatára, vadászatra stb. vonatkozó előírások betartásának kikényszerítése a védőzónában;
- a kutatási adatok rendszerezése és terjesztésének javítása;
- fajok felmérésének folytatása és kiterjesztése;
- a kutatások által felfedezett természeti értékek védetté nyilvánítása;
- átfogó kutatási stratégia kidolgozása.

A természet védelméről szóló 1996. évi törvény 30. cikke kimondja, hogy a védett természeti területet szükség esetén védőzónával kell ellátni. A Hortobágyi Nemzeti Park meghatározott védőövezete 199 380 hektárnyi területre terjed ki.

A Nemzeti Park Igazgatóság 42 munkatársa közül huszan adminisztratív munkatársak/szakértők, tizenhárman természetvédelmi őrök, hatan a technikai személyzethez tartoznak, hárman sofőrök. A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium alá tartozó Igazgatóság a a Nemzeti Parkon belül első fokú természetvédelmi hatóság.

A Nemzeti Park kurgánjai, csárdái és egyéb történelmi emlékműveinek védelmét az 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről szabályozza. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal debreceni, egri és szolnoki regionális hivatalai felelnek megőrzési állapotuk monitoringjáért és a szükséges intézkedések megtételéért.

Megőrzés és hitelesség

A megőrzés története

A jelölt helyszín természeti értékeinek megőrzése folyamatos volt a Hortobágyi Nemzeti Park 1972-es létrehozása óta. Az 1995 óta született jogszabályok sora fokozta a kijelölt terület törvényi kontrollját, az ember alkotta környezet megőrzését segítve a tanácsok, helyi és megyei önkormányzatok védelemre való felhatalmazásával.

A jelölt terület egésze Bioszféra Rezervátum az UNESCO Ember és Bioszféra (MAB) programjában. Több mint 23 000 hektárnyi terület védelmét a Ramsari Egyezmény a nemzetközi jelentőségű vadvizekről külön biztosítja.

Hitelesség

A puszták tájképe kitörölhetetlenül magán viseli a kulturális fellendülés és hanyatlás történelmi pályagömbjének állomásait. A ma látható táj a hosszú történelem palimpszesztje, melyet nem írt felül a modern technológiai és társadalmi fejlődés. Ezért kultúrtájként hitelessége teljes és tökéletes.

Értékelés

Az ICOMOS tevékenysége

Az IUCN-nel való megbeszélések után kijelölt ICOMOS szakértő 1999 áprilisának végén látogatta meg a helyszínt.

Jellegzetességek

A Hortobágyi Nemzeti Park a magyar puszták tájképének példaként páratlanul tanúskodik az idők során végbement fejlődésről. Az olyan természetes erőforrások, mint a végtelen füves puszták és egyéb állati táplálékok a legkorábbi időktől vonzották a nomád vagy félnomád pásztorkodó életmódú telepeseket. Számtalan sértetlenül vagy maradványként fennmaradt nyom tanúskodik jelenlétükről a történelem előtti időktől a közelmúltig, és a terület későbbi gazdasági hanyatlása biztosította, hogy a modern kor fejleményei sem törölték el őket.

Komparatív elemzés

A puszták sík árter, időszakonként el van árasztva, egy hordalékkúpon fekszik, mely folyamatosan erodálódik az utolsó jégkorszak vége óta. Morfológiailag részben árterek, részben löszhátak alkotják, és mindkettő jellegzetességei tisztán láthatóak a Hortobágyi Nemzeti Parkban. Európában ez a fajta táj kizárólag a Kárpát-medencében lelhető fel. Az egyedüli megközelítő nagyságú hasonló tájak az Uráltól keletre vannak.

Az ICOMOS megjegyzései és ajánlásai

A helyszínt először 1988-ba jelölték a Világörökségi Listára a természeti helyszínekre vonatkozó kritériumok alatt. Az IUCN nem javasolta a Listára való felvételét, de mint Bioszféra Rezervátum és Ramsari terület, elismerték természeti értékeit. Azóta a Világörökség Bizottság kidolgozta a kultúrtájak kategóriáját, jelenleg a kulturális kritériumoknak megfelelően lett újra jelölve értelemszerűen kultúrtájként.

A jelölési dokumentáció tekintélyes mennyiségű információt tartalmaz a terület természeti értékeiről, a „Helyszín leírása” szekció majdnem ugyanannyi teret szentel az élőhelyeknek,

biotópoknak és a madárvilágnak, mint a kulturális örökségnek. A terület természeti jellegzetességei és kulturális fejlődése közötti kapcsolat nincs tisztán kifejtve, de több szekció alapos áttanulmányozása feltárja a szükséges tényeket.

A kulturális örökség leírása a legfontosabb csárdákról és a két hídról tartalmaz részleteket, viszont csak egy általános beszámolót ad a kurgánokról és csak futólag említi a településhalmokat. Ugyanígy, nem szolgáltat közelebbről meghatározott információt az elhagyott középkori falvakról.

A misszió beszámolója kedvezően nyilatkozott a helyszín kulturális elemeinek meglévő védelméről, de javasolta, hogy a Részes Állam készítsen egy átfogó listát a Hortobágyi Nemzeti Park kulturális örökségeiről a jelenlegi leltározási, kutatási és ásatási programok részletezésével. Amennyiben nem léteznek ilyen programok, az ICOMOS sürgeti a Részes Államot, hogy késedelem nélkül fogalmazzon meg és hajtson végre ilyen terveket.

A beszámoló emellett felhívta a figyelmet arra, hogy a jelölési dokumentáció nem tartalmaz információkat a természeti, illetve kulturális örökség védelméért felelős állami hatóságok közötti kölcsönhatásról és együttműködésről. Erről a pontról a Részes Államnak részleteket kell szolgáltatnia. Ugyanakkor sem ez, sem az előző bekezdésben megfogalmazott kérés nem ad okot az ICOMOS szerint arra, hogy késleltesse ezen kiemelkedő kulturális érték felvételét.

A jelölési dokumentáció a Hortobágyi Nemzeti Park természeti értékeiről széleskörű, minden részletre kiterjedő információt nyújtott. A misszió jelentése alapján az ICOMOS véleménye szerint fel lehetne kérni az IUCN-t, hogy vizsgálja meg ismételten az 1988-as jelölést a iii. természeti kritérium szerinti felvétel lehetőségével.

Rövid leírás

A Hortobágy síkságokból és vizes területekből álló óriási terület, melyet a népek több mint két évezreden át háziállataik legeltetésére használtak.

Ajánlás

A helyszín Világörökségi Listára való felvételére a iv. és v. kulturális kritériumoknak megfelelően:

iv. kritérium a Magyar Puszta a pásztorkodó társadalom által formált kultúrtáj kiemelkedő példája.

v. kritérium a Hortobágyi Nemzeti Park tájképe sértetlenül és jól láthatóan őrzi több, mint két évezredes hagyományos használatának bizonyítékait, és bemutatja az ember és természet közötti harmonikus kölcsönhatást.

ICOMOS, 1999. szeptember